

Vestingwerken van Haarlem

Inhoudsopgave

1	Algemeen	6
2	Vroege middeleeuwen	6
3	Middeleeuwen	7
4	16e eeuw tot begin 80-jarige oorlog	7
5	Begin 80-jarige oorlog tot 1702	8
6	Vanaf 1702 tot 1795.....	9
7	Vanaf 1795	9
8	Wat is er uiteindelijk overgebleven van de vestingwerken van Haarlem:	10
9	Bibliografie uitgebreid.....	11

LEGENDA VAN ONDERSTAANDE KAART "Overzicht Vestingwerken" :

Waterlopen: (data zijn meestal niet precies te achterhalen)

Groen: Natuurlijke-en deels natuurlijke (pre-stedelijke) waterlopen

Lichtblauw : Vroeg 13^e-eeuwse vestinggracht

Middelblauw: Eerste helft 14^e eeuwse Vestinggracht

Donkerblauw: Begin 15^e-eeuwse vestinggracht

Paars: Laat zeventiende-eeuwse vestinggracht (±1672-1675)

Omwalling: (ook hier zijn veel precieze data niet bekend) (N.B. Langs Bakenessergracht, uiteinde

Oude Gracht en Burgwal hebben nooit stadsmuren gestaan)

Oranje: Begin 13^e-eeuwse stadsmuur

Lichtrood: 14^e eeuwse stadsmuur

Donkerrood: Begin 15^e-eeuwse stadsmuur

Zwart geblokt: Aarden bolwerken (ook wel bastions genoemd), laatste kwart 17^e eeuw

Landpoorten (lichtrode rondjes) met nummerverklaring:

- 1 Janspoort
- 2 Kruispoort Oud
- 3 Kruispoort Nieuw
- 4 Zijlpoort, later Zijlhek
- 5 Voorganger Zijlpoort
- 6 Muurdoorgang bij waarschijnlijk Zuiderstraat. Hiervan meerdere geweest, maar locatie vaak vaag
- 7 Raampoort, later Raamhek
- 8 Grote Houtpoort, later Grote Houtheek
- 9 Voorganger Grote Houtpoort
- 10 Kleine Houtpoort
- 11 Voorganger Kleine Houtpoort
- 12 Eendjespoort
- 13 Schalkwijkerpoort
- 14 Voorganger Schalkwijkerpoort
- 15 Amsterdamse poort

- 16 Voorganger Amsterdamse poort
- 17 Vrouwehek
- 18 Kennemerpoort, ook wel Nieuwpoort geheten
- 19 Deymans(water)poort
- 20 Harmen Jansenwaterpoort

Muurtorens (donkerrode rondjes) met nummerverklaring: (van veel torens is de locatie niet duidelijk)

- 30 Papentoren
- 32 Pink- of Pijntoren
- 31 Kalistoren
- Arckstoren
- Begijnetoren, tussen Catharijnepoort en Papentoren
- Blinde Jonkertoren, voorganger Eendjespoort
- Boelstoren
- Dunnebiertoren, tussen Catharijnepoort en Papentoren
- Gasthuistoren, tussen Kalistoren en Kleine Houtpoort
- Goede Vrouwtoren : zie ook Spaarne, Catharijnepoort
- Jonge Schutstoren
- Josephstoren
- Klovenierstoren, tussen Raakstorens en Raampoort, waarschijnlijk ter hoogte van de
Kloveniersdoelen(nu Stadsbibliotheek Centrum)
- Magdalenatoren. Waarschijnlijk identiek aan Ravesteinstoren
- Oranjeboomstoren, tussen Raakstorens en Raampoort
- Pater Joostentoren
- Pieter Thijmanszoonstoren
- Pelikaanstoren, tussen Raakstorens en Raampoort
- Potgieterstoren
- Raamtoren
- Ravesteinstoren, eerste toren oostelijk van Pink- of Pijntoren. Waarschijnlijk identiek aan
Magdalenatoren
- Schapekaasjestoren
- Schutterstoren, voorganger Raampoort
- Sint Annatoren, halverwege Raampoort en Grote Houtpoort
- Sinte Franciscustoren
- Sint Hubrechtstoren
- Sinte Vechterstoren
- Slicktoren
- Soeyerstoren, tussen Raakstorens en Raampoort. Waarschijnlijk ter hoogte van de
Zuiderstraat, die vroeger Soeyerstraat heette
- Sterkte op het Kraaienest, aan de oostkant van de monding van de Kraaienstergracht (nu
Nassaulaan) in de toenmalige stadsbuitensingel
- Witte Herentoren, tussen Pink- of Pijntoren en Zijlpoort
- Zanderstoren : zie Spaarne, Catharijnepoort
- Zwertgenstoren

Waterpoorten (lichtblauwe rondjes) met nummerverklaring:

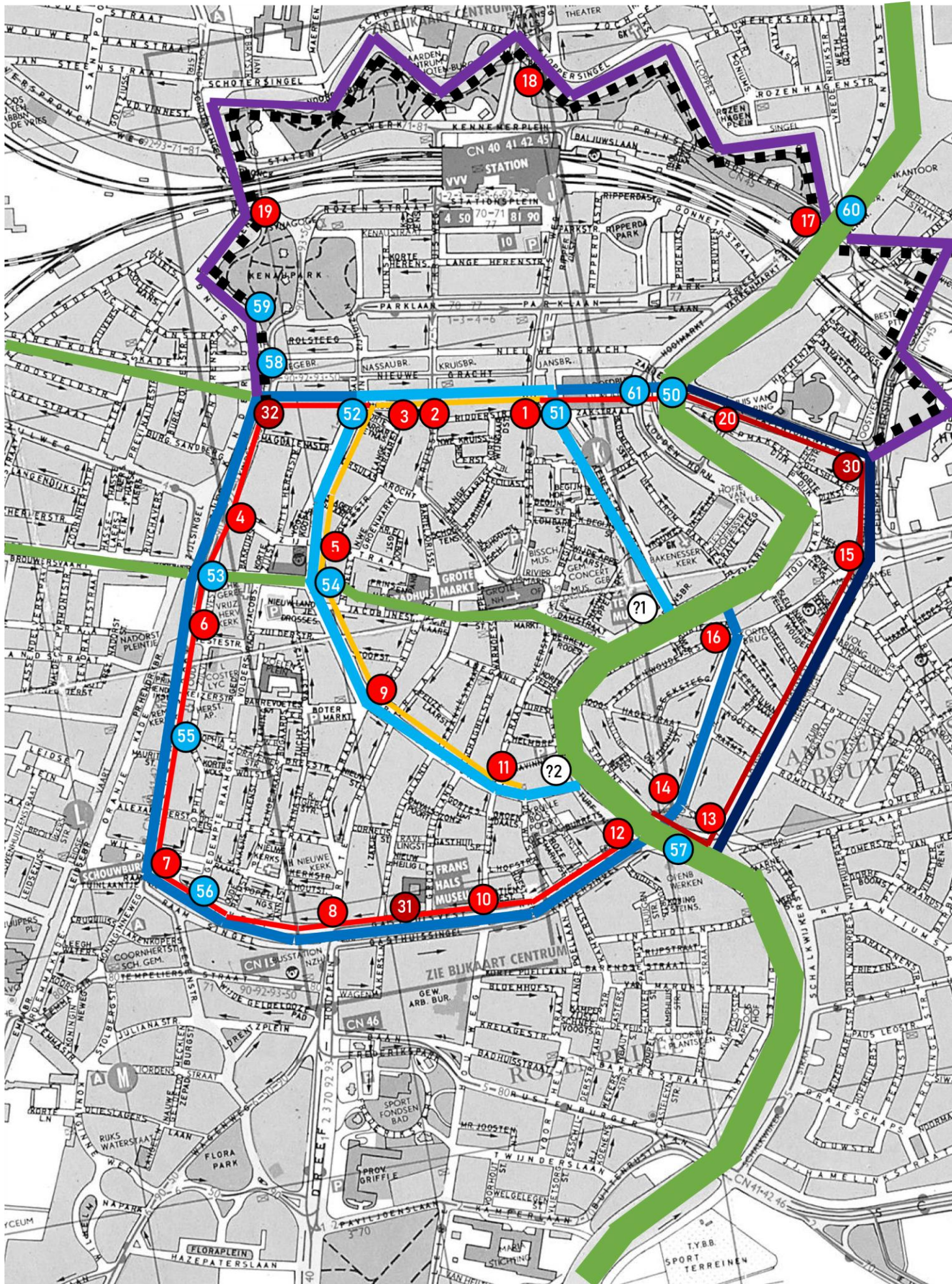
- 50 Catharijnepoort (westelijke toren heette Zanderstoren, de oostelijke de Goede Vrouwtoren)
- 51 Boog Bakenessergracht
- 52 Boog Kraaienstergracht (nu Nassaulaan)
- 53 Raakstorens
- 54 Voorganger Raakstorens
- 55 Boog Zijdgracht
- 56 Boog Raamgracht
- 57 Verdediging zuidelijke Spaarnetoegang (ander geografische situatie als bij de Catharijnepoort)
Combinatie van Eendjespoort, Langebrug, Boog Burgwal, Stadsmuur langs Spaarne,
Schalkwijkerpoort en bomen in het Spaarne)

- 58 Boog Nieuwe Gracht
- 59 Boog Achter Nieuwe Gracht (nu Parklaan)
- 60 Nieuwe verdediging noordelijke toegang via Spaarne. Combinatie van bomen in het Spaarne, Vrouwehek en de flanken(zijkanten) van de bolwerken aan weerskanten van het Spaarne ter plekke
- 61 Amsterdamsche Waterpoort. Zie voor toelichting bij Spaarne, Catharijnepoort en Prinsen Bolwerk, Vrouwehek

Daarnaast verspreid een aantal kleine doorgangen, die men ook wel waterpoortjes noemde. Deze dienden vaak voor een makkelijke afvoer van het stadsvuil met boten over de singels.

Verdedigingsvraagstukken (witte rondjes) met vraagteken en nummerverklaring:

- ?1 Locatie van het Gravensteen. Was dit vanwege de strategische locatie ook een verdedigingstoren ter verdediging van de Bakenessergracht en de noordelijke toegang via het Spaarne?
- ?2 naar analogie van het Gravensteen (?1): kan hier ook een verdedigingswerk gestaan hebben om de zuidelijke toegang via het Spaarne te verdedigen? Ongeveer op deze plek stond ook het verdedigbare huis van Justine de Gouwer. Kan dit er mee te maken hebben?

NL-HlmNHA_53008921 ; R. de Hooghe; 1688/1689; Gezicht op Haarlem vanuit het westen. HIERONDER : uitvergrotingen

Uitvergroting linkerdeel

Uitvergroting middendeel

1 Algemeen

Als men denkt, dat het begrip "wapenwedloop" een modern begrip is, dan moet men zich realiseren, dat die wapenwedloop er in feite altijd geweest is en ook altijd de reden is geweest van het veranderen van vestingwerken. In de loop der eeuwen werden de wapentechnieken steeds groter en ingrijpender. Begon het allemaal niet met een vuist en daarna een bijl, een knots en een katapult?

Bij vestingwerken denkt men meestal in eerste instantie aan stadspoorten, maar wat er tussen lag was niet minder belangrijk.

Dit deel over Vestingwerken poogt een kader te bieden voor de samenhang van alle vestingonderdelen, die in deze website over Haarlem voorkomen. Bij deze vestingonderdelen gaat het om de diverse poorten, torens, singels, bolwerken en grachten, die bij die onderdelen apart behandeld worden. Het gaat hier meer om de samenhang. Ook hoop ik duidelijk te maken, dat al deze ontwikkelingen in Haarlem passen binnen nationale en internationale ontwikkelingen.

2 Vroege middeleeuwen

Uit deze periode zijn in onze regio geen voorbeelden bekend. Er wordt vanuit gegaan, dat de eerste Haarlemse stadsmuur rond 1240 gebouwd is. Het was geen volledige muur. Hij liep langs de Ridderstraat, Nassaulaan en gedempte Oude Gracht naar het Spaarne. Langs de Bakenessergracht en het Spaarne heeft nooit een muur gestaan. Dit heeft te maken met het feit, dat zo'n stadsmuur extreem duur was, terwijl Haarlem aan de oostkant door het toen veel bredere Spaarne beveiligd werd en aan de oostkant van het Spaarne lag een groot en ondoordringbaar moerasbos, waar ook nog de nodige rivieren en meren doorheen liepen. Eigen vraag/opmerking: er is geen informatie te vinden over de verdediging van de stad van voor 1240. Wel is bekend, dat er voor 1240 de nodige belegeringen en invallen zijn geweest. Het lijkt logisch te veronderstellen, dat Haarlem in die periode toch ook verdedigbaar geweest moet zijn. Misschien, dat er toch een vroeg middeleeuws verdedigingssysteem aanwezig geweest is, maar nogmaals daar is niets over bekend. Zo'n vroeg middeleeuws verdedigingssysteem bestond uit van buiten naar binnen: een gracht, een strook met doornige struiken, een aardenwal met een houten palissade erop. Soms waren er meerdere aarden wallen en grachten aanwezig.

3 Middeleeuwen

Zoals hierboven al opgemerkt vermoedt men, dat de eerste stadsmuur rond 1240 gebouwd is. Van deze muur zijn nauwelijks fysieke gegevens bekend. Bij de kruising Kleine Houtstraat/Gedempte Oude Gracht is van deze stadsmuur een klein fragment gevonden. Het betrof zwaar uitgevoerde fundamenten op funderingsplanken. Van deze eerste muur is nog bekend, dat na sloop ervan, de fundering van deze muur dienst deed als fundering van kademuren van de toenmalige Oude Gracht. Van de tweede Haarlemse stadsmuur is veel meer bekend. Deze muur bestond uit van buiten naar binnen: een gracht, een smalle strook(ook wel geheten Gordijnen) met doornige struiken, de stadsmuur zelf. Deze muur bestond uit een voormuur van ongeveer 7 m hoog en een ongeveer 4,5 m hoge achtermuur. Tussen beide muren liep een weergang gebouwd op stenen bogen. De zuidelijke stadsmuur was iets afwijkend. Daar lag direct achter de muur nog een wal, die door een keermuur werd ingesloten. De gracht zelf was 15 m breed. De stadspoorten dienden ter bescherming van de doorgang. Ook de muur zelf moest verdedigd worden. Dit werd bereikt door op regelmatige afstanden torens tegen de muur aan te bouwen, van waaruit men de muren bestrijken en verdedigen kon bij aanvallen. Deze tweede stadsmuur liep langs de Ridderstraat, even ten zuiden van de Nieuwegracht naar het westen toe, langs de Kinderhuisvest, Zijlvest, Wilhelminastraat, Raamvest, Gasthuisvest, Kampervest, Spaarne, Lange Heren vest, Oostvest en via de Papentorenvest en de noordkant van het stadsdeel Bakenes weer naar de Ridderstraat. In eerste instantie is aan de westkant van het Spaarne begonnen met de tweede stadsmuur. Veel gegevens over de bouw zijn niet bekend. Wel is bekend dat in 1311 al sprake geweest moet zijn van een gracht op het tracé Raamsingel/Gasthuissingel/Kampersingel. Of er toen al een muur langs lag is niet zeker. In 1348 was dat wel het geval. Het lijkt er enigszins op, dat er eerst een waterloop gegraven is als voorlopige bescherming. Toen men zag dat de ontwikkelingen permanent waren is men begonnen met de aanleg van de muur zelf. Dit is een ontwikkeling die vaak zo verliep, omdat een stadsmuur een extreem dure aangelegenheid is. Gedurende de hele 15e eeuw zijn er rekeningen bekend, dat men aan de stadsmuren aan de westkant van het Spaarne werkte. Het was dus een zaak van lange adem. Van deze tweede Haarlemse stadsmuur zijn de laatste decennia de nodige funderingsresten gevonden.

Wanneer de vestingwerken aan de westkant van het Spaarne gereed waren is niet bekend. Aan de oostkant van het Spaarne lag het anders: in eerste instantie bood de Burgwal bescherming. Wanneer die gegraven is, is niet bekend, wel moet hij er in 1380 al geweest zijn. Er heeft nooit een muur gestaan langs de Burgwal, wel verschenen er op een gegeven moment twee stadspoorten. In 1426 werd het stadsgebied aan alle kanten 180 roeden landinwaarts uitgebreid. (1 roede in Haarlem mat in die tijd 3,91 meter. 180 roeden=703,8 meter). Direct begon men met de aanleg van de vestingwerken op het tracé Lange Heren vest, Oostvest en Papentorenvest. Omstreeks 1430 was al dit werk al gereed. Een recordtempo voor die tijd.

4 16e eeuw tot begin 80-jarige oorlog

Reeds in de 15e eeuw begon de vuurkracht van de kanonnen steeds sterker te worden en was men gedwongen de stadsmuren hieraan aan te passen. In deze 15e eeuw begon men in Italië te experimenteren op wat voor wijze men dat het beste kon doen. In eerste instantie ging men ertoe over om de middeleeuwse muren en torens en poorten veel lager te maken en daardoor ook minder kwetsbaar voor kanonvuur te maken. Daarnaast ging men er uiteindelijk toe over de middeleeuwse muurtorens te veranderen in de veel grotere hoekige bastions, waar men de nodige kanonnen in kon opstellen om de tussengelegen muurgedeeltes te beschermen. De hoeken van deze bastions werden zo gemaakt, dat de bastionmuren tussen deze hoeken vanuit de stadsmuur zelf of andere bastions verdedigd konden worden. Het geheel werd met stenen bekleed.

Begin 16e eeuw werd deze nieuwe verdedigingstactiek in de Nederlanden geïntroduceerd. In eerste instantie gebeurde dat in de zuidelijke Nederlanden. Daarna gebeurde dat in beperkte

mate in het noorden, zoals bij Utrecht en Amsterdam. Tot het midden van de 16e eeuw werden al deze werkzaamheden uitgevoerd door Italiaanse deskundigen, die naar de Nederlanden toekwamen. Daarna kwamen steeds meer Nederlandse en Spaanse deskundigen naar voren, al bleef de theoretische grondslag van deze tactiek nog steeds zeer Italiaans. Geleidelijk aan kreeg de nieuwe verdedigingstactiek steeds meer een Nederlands karakter. In plaats van met stenen beklede wallen, werden het steeds meer aardenwallen, die men beter aan de Nederlandse situatie kon aanpassen en ook sneller en goedkoper kon realiseren.

In Haarlem is deze nieuwe tactiek in deze periode slechts zichtbaar in de bastions, die aangelegd werden voor de Zijlpoort en de oude Kruispoort. Dit was al gebeurd voor het beleg in 1573. Na dit beleg waren de vestingwerken zwaar beschadigd. Vooral van de noordmuur was er weinig meer over. Opmerkelijk in dit kader is dan ook, dat eind 16e begin 17e eeuw Haarlem zijn vestingwerken in middeleeuwse vormen gerestaureerd heeft. Op dat moment was deze middeleeuwse verdedigingswijze toch echt al achterhaald en nogal ouderwets te noemen.

Begin 16^e eeuw waren er zware overstromingen in Holland, waardoor de haarlemse stadsmuren forse schade opliepen. De herstelkosten waren fors.

5 Begin 80-jarige oorlog tot 1702

Onder druk van de tachtigjarige oorlog moesten in zo'n 25 jaar tijd een dertigtal steden/forten nieuwe en/of verbeterde moderne vestingwerken krijgen. Als eerste kwam Alkmaar aan de beurt in 1573. De laatste werd Zaltbommel in 1596. Deze werkzaamheden werden grotendeels uitgevoerd door de uit Alkmaar afkomstige Adriaan Anthonisz. De toen gebruikte manier van verdedigen zou later de naam "Oudnederlandse stelsel" krijgen.

In de loop van deze periode kwamen er toch wat bezwaren tegen dit Oudnederlandse stelsel naar voren. Tegen 1670 ontstond er een variant op dit systeem. Die bezwaren bleken ook in 1672, dat niet voor niets bekend staat als het rampjaar. Gelukkig bleken de inundaties effectief. De Franse expansiepolitiek in die periode dwong Nederland zijn verdediging te moderniseren. Zo werd de Oude Hollandse Waterlinie aangelegd en ging men de vestingwerken moderniseren. In deze periode had Frankrijk modernisering toegepast, die ook in Nederland leidend werden. Echter, in 1685 verscheen er van de hand van Menno van Coehoorn een boek over de zwakke kanten van het Oudnederlandse stelsel en het nieuwe Franse systeem. Dit boek was zeer overtuigend. Na 1695 kon hij zijn ideeën in praktijk brengen.

Opvallend hierbij is, dat er geen star ontwerpsysteem aan ten grondslag ligt, maar, dat hij uitgaat van praktische aanval-en verdedigingsacties. Dit werd het Nieuw Nederlandse stelsel genoemd. Tot in 1702 werden onder zijn leiding vele vestingwerken volgens zijn ideeën gemoderniseerd. Opvallend daarbij is, dat de courtines (zeg maar de stadsmuren) tussen de bastions verdwenen zijn en dat de bastions als het ware aan elkaar geplakt zijn. Dit heeft te maken met het feit, dat door allerlei omstandigheden de bastions steeds groter werden, zodat de aanval zich steeds meer ging richten op de bastions zelf dan op de tussengelegen courtines (stadsmuren). Op deze wijze konden de bastions veel beter beveiligd worden.

In deze periode begon Haarlem aan een stadsuitleg met een verdedigingsstelsel volgens het Oudnederlandse stelsel.

Het gaat hierbij om de bolwerken en singels van het noordelijk deel van de Kinderhuissingel, Schotersingel, Kloppersingel en de inmiddels geheel verdwenen bolwerken en singels rond de Oudeweg en bij de inmiddels Gedempte Oostersingelgracht. Men begon hiermee op 10-6-1671. Op dat moment waren al de nodige bezwaren tegen dat systeem bekend, maar om onbekende redenen werd daar geen rekening mee gehouden. Begin 1675 werd de stadsmuur tussen de oude stad en de nieuwe uitleg gesloopt. Op dat moment moeten de nieuwe vestingwerken dus al gebruiksklaar zijn geweest. Pas in de herfst van 1679 lijken de vestingwerken definitief voltooid als de beplanting wordt aangebracht. Zoals gezegd kwam van Coehoorn in 1685 met zijn boek over de verbetering van vestingwerken, waarmee de nieuwe vestingwerken van Haarlem een paar jaar na

de aanleg al als ouderwets bestempeld kunnen worden. Om dit enigszins te relativieren, is het nog interessant te vermelden, dat vlak voor Haarlem de stad Amsterdam zijn verdediging ook volgens het Oudnederlandse stelsel georganiseerd had.

Ondertussen had zich toch een grote verandering voltrokken in de verdedigingstactiek. Het verdedigingsstelsel zelf was dan wel niet radicaal gewijzigd, maar wel dat men geleidelijk overgegaan is van een verdediging van individuele vestingen door de hele Nederlanden heen naar een aantal verdedigingslinies in het noordoosten, oosten en zuiden van de Nederlanden. Veel individuele vestingen in het westen van de Nederlanden, zoals Haarlem, verloren daardoor een deel van hun militaire betekenis.

6 Vanaf 1702 tot 1795

In deze periode lag de nadruk op de verdedigingslinies aan de randen van de Nederlanden. Door wisselingen in internationale politieke coalities was het onderhoud hiervan geen eenvoudige opgave. Opvallend is dat veel noodzakelijk onderhoud achterwege bleef. Gedurende deze hele perioden wezen diverse deskundigen op de slechte staat van onderhoud van deze linies. In 1784 klaagt de directeur-generaal van de fortificaties zijn nood, dat de Republiek op de 21 memories en rapporten e.d. in de periode 1775 - 1783 geen enkele actie ondernomen heeft. En dat, terwijl de kritiek keihard was. Niet meer dan enkele lapmiddelen waren uitgevoerd. In februari 1793 drong het Franse leger de Nederlanden binnen. Na een korte aftocht van de Fransen drongen ze in juli 1794 opnieuw binnen en aan het eind van dat jaar hield de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden op te bestaan.

Tot op heden heb ik geen informatie kunnen vinden over de ontwikkeling van Haarlem als vestingstad, behalve het feit, dat het belang van Haarlem als vestingstad halverwege deze periode al danig geslonken moet zijn.

7 Vanaf 1795

Volgens bibliografie (Numan, 2018) is er geen Koninklijk Besluit bekend, waarbij vastgesteld werd, dat Haarlem als vesting opgeheven kon worden. In het Koninklijk Besluit van 20-9-1814 werd aangegeven, dat de steden die de laatste 50 jaar militaire betekenis hadden, niet zonder toestemming hun vestingwerken mochten slopen. Mogelijk, dat Haarlem al vanaf 1750 militair geen rol meer speelde en dat men daarom tot de opheffing van de vestingwerken kon overgaan. Volgens bibliografie (Koene, 2009) is er wel een officiële toestemming en hebben de Staten (nu Provinciale Staten?) begin 1821 toestemming tot de aanleg van De Wandeling gegeven. Hiermee werd in feite Haarlem als vesting opgeheven, omdat de gehele noordzijde van de stad toen niet meer verdedigbaar was. Opmerkelijk blijft toch, dat de Staten van Holland Haarlem nooit een octrooi(=toestemming) verleend hebben voor de bouw van de Nieuwstad met bijbehorende bolwerken en vestingwerken.

Tot de invoering van de Gemeentewet in 1851 was er juridisch een groot onderscheid tussen stad en platteland en had de stad zijn eigen belastingheffing. De vestingwerken hadden dan al sinds het einde van de 18e eeuw geen militaire betekenis meer, maar als ruimtelijke afgrenzing om makkelijk tol en accijnzen te kunnen heffen bleven ze van belang tot die gemeentewet in 1851 ingevoerd werd. Daarom werden tot die tijd gesloopte stadspoorten vervangen door kommiezenhuisjes met tolhekken. Dit geldt dus ook voor de Grote Houtpoort en Zijlpoort, die in 1824 als eerste onderdeel van de vestingwerken gesloopt werden. In 1849 werd de Raampoort gesloopt en ook door een hek vervangen. In fases gingen daarna stadsmuren en poorten voor de vlakte. In 1853 besloot men de muren tussen de Papentoren aan de oostkant van de stad en het Grote Houthek aan de zuidkant te slopen. In 1856 werden de muren tussen het Grote Houthek aan de zuidkant en de Nieuwe Gracht aan de noordwestkant gesloopt. In 1857 ging de muur tussen de Papentoren en de Spaarne voor de vlakte. In 1858 ging de Kalistoren voor de vlakte. In

de jaren daarna volgden de Raakstorens, de Eendjespoort en zowel de Schalkwijkerpoort en de Kennemerpoort gingen in 1866 voor de vlakke en de Papentoren verdween in 1868. Als laatste ging in 1873 de Kleine Houtpoort (10 jaar hiervoor nog gerestaureerd) voor de vlakke, waarmee de sloop van de vestingwerken voltooid werd. Wel is eind 19e eeuw de buitensingel tussen Raaks en Raamsingel gedempt (heet nu Wilhelminastraat) en zijn in de zestiger en zeventiger jaren van de 20e eeuw de Papentorenvest en de Oostersingelgracht gedempt. Midden 19e eeuw begon men zich in hogere kringen te realiseren dat er met de sloop van vestingwerken en andere gebouwen in Nederland veel bijzonder architectonisch erfgoed verloren ging. In het derde kwart van de 19e eeuw breidden die zorgen zich dusdanig uit, dat er een monumentenzorgorganisatie opgericht werd. Het gemeentebestuur van Haarlem had daar allemaal maling aan, ook al riep de sloop van de Kleine Houtpoort veel protesten op. In de kringen van monumentenzorg had Haarlem dan ook een uitgesproken slechte reputatie. In 52 jaar tijd was Haarlem dus vrijwel alles op het gebied van vestingwerken kwijtgeraakt. Gezien de armoede van de stad in de eerste helft van de 19e eeuw en het feit, dat die vestingwerken geen enkele functie meer hadden, valt voor die sloop in het begin nog wel begrip op te brengen, volgens hedendaagse begrippen. Maar, dat bij toeval alleen de Amsterdamse Poort is blijven staan en niet nog een paar andere poorten en wat muurwerk is blijven staan, komt mensen van nu toch wat vreemd voor, vooral omdat het Haarlem later in de 19e eeuw economisch weer goed ging.

8 Wat is er uiteindelijk overgebleven van de vestingwerken van Haarlem:

Bij toeval is de Amsterdamse Poort blijven staan. Daarnaast is het driehoekige fronton van de stadszijde van de Kennemerpoort bewaard gebleven en twee gevelstenen van de Kleine Houtpoort en zijn er hier en daar nog funderingen/funderingsresten onder de grond aanwezig. Afgezien van de Wilhelminastraat en de Gedempte Oostersingelgracht zijn de laatmiddeleeuwse stadsingels nog bewaard gebleven. In een deel van het Kenaupark en in het Staten Bolwerk en in het Prinsen Bolwerk zijn de vergraven restanten van de originele bolwerken nog herkenbaar. Een geval apart is nog molen de Adriaan. Van oorsprong stond hij op de Goe Vroutoren. Dit was de oostelijke toren van de waterpoort Catharijnepoort. Bij de brand van molen de Adriaan begin dertiger jaren 20e eeuw ging ook dit teloor. Wat er nu staat is een reconstructie van de Goe Vroutoren met daarop molen de Adriaan. Aan de westelijke kant van de Zijlbrug wijkt de bebouwing een stuk terug. Dit heeft te maken met het bastion, dat ooit voor de Zijlbrug lag en waar de bebouwing omheen liep. Op het Wilsonsplein is nog een huis aanwezig met een grote gevelsteen met een afbeelding van de Raampoort. In de archieven zijn vele afbeeldingen bewaard gebleven. Daarnaast zijn er nog een aantal straatnamen, die aan de vestingwerken herinneren: Er bestaat nog een Eendjespoortstraat en een Papentorenvest. Zo is er ook nog het Staten Bolwerk, het Prinsen Bolwerk, de Bolwerkswaan, de Vrouwehekbrug, de Catharijnebrug en de Burgwal. Bij de straten aan de stadskant van de buitensingels vindt men steeds het achtervoegsel "vest". (vgl. Lange Herenvest). Dit herinnert eraan, dat dit de vestingkant van de buitensingel was. Bij de landkant van de buitensingels vindt men steeds het achtervoegsel "singel". (vgl. Herensingel). Dit herinnert eraan, dat dit de landkant van de buitensingel was. Verder houdt de straatnaam Raaks verband met de waterpoort, die daar ooit stond. Een raakse is namelijk een ketting, die 's avonds in het water gelegd werd om de waterpoort af te sluiten. Voorts kan men in het verloop van de Gedempte Oude Gracht en Nassaulaan het tracé van de vroegmiddeleeuwse stadsgracht met stadsmuur herkennen.

Enkele jaren geleden zijn er in de bestrating herdenkingsstenen geplaatst t.b.v. de Raakstorens (bij ingang gemeentekantoor Raakspoort), de Kruispoort met op de originele plaats de explosie tijdens het beleg in de bestrating weergegeven en de Janspoort, waarvan men de contouren in de bestrating heeft weergegeven.

Bibliografie kort

(Allan, 1973, herdruk van boek uit 1874) (Bulte, et al., 2004) (Damme, 1909) (Gonnet, 1881) (Gonnet, 1913) (Meertens_Instituut) (Sliggers, et al., 1987) (Speet, et al., 1988) (Sneep, et al., 1982) (Speet, et al., 1995) (Speet, 2006) (Taverne, 1978) (Zalinge, 2019)

9 Bibliografie uitgebreid

Allan, F. 1973, herdruk van boek uit 1874. *Geschiedenis en beschrijving van Haarlem van de vroegste tijden tot op onze dagen, Eerste deel.* Haarlem : Boekhandel H. Coebergh, 1973, herdruk van boek uit 1874. Vol. Eerste deel.

Bulte, M. (Redactie) en Haarlem, Historische Werkgroep. 2004. *De Heiliglanden en De Kamp.* Haarlem : De Vrieseborch, 2004. ISBN 90 6076 515 X.

Damme, A. van. 1909. *Oud-Haarlem; Uithangteekens, Gevelsteen en Molens te Haarlem van 1470 - 1668.* Haarlem : Ruijgrok & Co., 1909.

Gonnet, C.J. 1913. *De poorten van Haarlem.* Haarlem : Vereeniging Haarlem, De Erven F. Bohn, 1913.

—. **1881.** *De wallen en poorten van Haarlem.* Haarlem : W.C. De Graaff, 1881.

Meertens_Instituut. De oude Nederlandse maten en gewichten. *Meertens_Instituut.* [Online] [Citaat van: 17 Juni 2019.] www.meertens.knaw.nl/mgw/maat/9.

Sliggers, B.C. (Redactie) en Haarlem, Historische Werkgroep. 1987. *De loop van het Spaarne.* Haarlem : Schuyt & Co, 1987. ISBN 90 6097 221 X.

Sneep, J., Treu, H.A. en Tydeman, M. (Redactie). 1982. *Vesting, Vier eeuwen vestingbouw in Nederland.* 's-Gravenhage : Stichting Menno van Coehoorn, 1982. ISBN?.

Speet, B. (Redactie) en Haarlem, Historische Werkgroep. 1988. *De Burgwalbuurt.* Haarlem : De Vrieseborch, 1988. ISBN 90 6076 264 9.

—. **1995.** *Vijfhoek, Raaks en Doelen.* Haarlem : De Vrieseborch, 1995. ISBN 90 6076 397 1.

Speet, B. 2006. *Historische atlas van Haarlem.* Amsterdam : SUN, 2006. ISBN 90 8506 265 9.

Taverne, E. 1978. *In 't land van belofte: in de nieuwe stad.* Maarssen : Gary Schwartz, 1978. ISBN 90 6179 024 7.

Zalinge, A. van. 2019. *Zesduizend jaar Haarlem.* Haarlem : Uitgeverij Loutje Haarlem, 2019. ISBN 978 94 91936 20 3.